

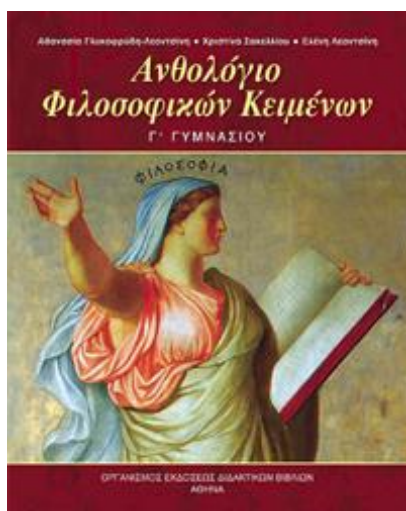
## Η διδασκαλία της Αρχαίας Ελληνικής Φιλοσοφίας (ΑΕΦ) στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση

Η διδασκαλία της Φιλοσοφίας στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, από την ίδρυση του Νεοελληνικού Κράτους έως σήμερα, με βάση τα αναλυτικά προγράμματα σπουδών και τα αντίστοιχα σχολικά βιβλία φαίνεται ιδιαίτερα ελλιπής και αποσπασματική.<sup>1</sup> Εξάλλου για το μάθημα της Φιλοσοφίας δεν υπάρχει ενιαίο αναλυτικό πρόγραμμα Γυμνασίου-Λυκείου, ενώ είναι σε εξέλιξη ο διάλογος για το περιεχόμενο, τη μέθοδο και τον σκοπό της διδασκαλίας της Φιλοσοφίας στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση.<sup>2</sup>

Το σχολικό έτος 1980-81 εισάγεται για πρώτη φορά στο Γυμνάσιο η διδασκαλία της ΑΕΦ στο μάθημα «Αρχαία από Μετάφραση» (ΦΕΚ 374/15.05.78) με το βιβλίο «Φιλοσοφικά Κείμενα» (σ. 178) των Βασ. Τόγια - Ευάγγ. Ρούσου. Ωστόσο η κριτική που ασκήθηκε στο βιβλίο ενδεχομένως συντέλεσε στην απόσυρση και κατάργησή του.<sup>3</sup>

Μετά από μακρόχρονη απουσία της διδασκαλίας της ΑΕΦ στο Γυμνάσιο το σχολικό έτος 2009-2010 διδάσκεται το νέο βιβλίο «Ανθολόγιο Φιλοσοφικών Κειμένων» Γ' Γυμνασίου (ΟΕΔΒ, Αθήνα 2009, σ. 151) των Αθανασία Γλυκοφρύδη-Λεοντσίνη, Χριστίνα Σακελλίου, Ελένη Λεοντσίνη με βάση το ΑΠΣ (ΦΕΚ 303 και 304, Μάρτιος 2003) στο Γ' τρίμηνο (από 16 Φεβρουαρίου έως το τέλος του διδακτικού έτους) συνολικά για 28 διδακτικές ώρες.<sup>4</sup>

Το νέο βιβλίο εντάσσεται στη διδασκαλία του μαθήματος της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας και Γραμματείας από μετάφραση και προσφέρει για πρώτη φορά στους μαθητές του Γυμνασίου τη δυνατότητα μιας συνολικής θεώρησης της ΑΕΦ με αφετηρία τους Προσωκρατικούς έως και τους Νεοπλατωνικούς (6<sup>ος</sup> αι. π.Χ. - 6<sup>ος</sup> αι. μ.Χ.).



<sup>1</sup> Βλ. Γ. Δημητράκου, Η ιστορική εξέλιξη του μαθήματος των φιλοσοφικών και η σημερινή του θέση στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. Αφιέρωμα στη Φιλοσοφική Παιδεία, περ. Νέα Παιδεία (1983), σ. 7-31. Σπ. Μοσχονάς, Τα Φιλοσοφικά Μαθήματα στο Γυμνάσιο και το Λύκειο, Αθήνα 1993. Ομάδα Φιλοσοφίας ΠΕΦ, Η ενιαία θεώρηση της φιλοσοφίας του Αριστοτέλη στο Αναλυτικό Πρόγραμμα, σ. 272-283 στον τόμο: Αριστοτέλης Κορυφαίος διδάσκαλος και στοχαστής (Σεμινάριο 36-ΠΕΦ), Επιμ. Α. Στέφος - Σ. Τουλιάτος, Αθήνα 2009.

<sup>2</sup> Για την εξέλιξη του διαλόγου και της αντιπαράθεσης βλ. Χ. Τουρνά, περ. «Φιλοσοφία και Παιδεία» (2007), Σ. Βιρβιδάκης, περ. «Celestia» (2008), και στην «Φιλολογική» τριμηνιαία περιοδική έκδοση της ΠΕΦ όπου η θέση της Ομάδας Φιλοσοφίας της ΠΕΦ (τ.102/2008), η κριτική του Φ. Κ. Βώρου (τ.103/2008), η απάντηση της Χ. Τουρνά στην Ομάδα Φιλοσοφίας (τ.106/2009) και η ανταπάντηση της Ομάδας Φιλοσοφίας της ΠΕΦ (τ.107/2009), η παρέμβαση της Χρ. Βέικου (τ.108/2009).

<sup>3</sup> Δημ. Δ. Λυπουρλής, Τα Ηθικά Νικομάχεια και η διδασκαλία τους από το σχολικό εγχειρίδιο, περ. «Φιλολόγος», τ. 19-20 (1980).

<sup>4</sup> Ωστόσο σύμφωνα με την τελευταία οδηγία του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου που κοινοποιήθηκε στα σχολεία της χώρας (Σεπτέμβριος 2009) προτείνεται το νέο βιβλίο να διδάσκεται από τον Μάρτιο και μετά και μόνο για 18 διδακτικές ώρες. Συγκεκριμένα προτείνονται για διδασκαλία οι Ενότητες: Η Εισαγωγή, και τα Κεφ.1/Ενót.3, Κεφ.2/Ενót.4, Κεφ.3/Εισαγωγή και οι Ενót. 2-5, Κεφ.4/Εισαγωγή και Ενót. 1-5, Κεφ.5/Εισαγωγή και Ενót. 1, 2, 4 και η Ανακεφαλαίωση.

Στην πραγματικότητα, και με δεδομένη τη διδασκαλία της «Ελένης» του Ευριπίδη που προηγείται και διαρκεί έως τον Απρίλιο, το νέο βιβλίο στα περισσότερα σχολεία της χώρας το σχολικό έτος 2009-10 δεν διδάχθηκε καθόλου ή στην καλύτερη περίπτωση διδάχτηκαν επιλεκτικά 5-6 διδακτικές ενότητες κατά την κρίση του διδάσκοντος. Δεν θα ήταν υπερβολή να λεχθεί ότι με την εισαγωγή του νέου βιβλίου ταυτόχρονα αναιρείται και καταργείται η διδασκαλία του, παρά τις καλές κριτικές που δέχτηκε από την εκπαιδευτική κοινότητα (Α. Στέφος, περ. «Νέα Παιδεία»/2010 και Σπ. Τουλιάτος, περ. «Φιλολογική» τ.110/2010).

Στόχος των ανθολογημένων κειμένων είναι η παρουσίαση των θεμελιωδών εννοιών, νοημάτων και ερμηνειών της ΑΕΦ σχετικά με προβλήματα κοσμολογίας, οντολογίας, γνωσιολογίας και θεολογίας ή μεταφυσικής. Κυρίως όμως το νέο βιβλίο επικεντρώνεται σε θέματα της ηθικής, της κοινωνικής και της πολιτικής φιλοσοφίας που έχουν διαχρονικό και επίκαιρο ενδιαφέρον, και είναι αντιπροσωπευτικά της προβληματικής πολλών συγγραφέων από διαφορετικές ιστορικές περιόδους της ΑΕΦ. Η πρωτοτυπία αυτού του «Ανθολογίου» έγκειται στο γεγονός ότι για πρώτη φορά στη διδασκαλία της φιλοσοφίας στο Γυμνάσιο συνδυάζεται κριτικά και συνθετικά η ιστορική και ερμηνευτική προσέγγιση της ΑΕΦ. Ο διδακτικός στόχος του νέου βιβλίου είναι διττός: Πρώτον, παρακολουθεί τη διαχρονική εξέλιξη της φιλοσοφικής σκέψης μέσα από ανθολογημένα αποσπάσματα της ΑΕΦ και αναδεικνύει τα θεμελιώδη θεωρητικά και πρακτικά προβλήματα της αρχαίας φιλοσοφίας. Δεύτερον, εντάσσει τα ερωτήματα, τα προβλήματα και τις έννοιες της ΑΕΦ στο κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο της εποχής τους στην κατεύθυνση της ιστορίας της φιλοσοφίας.<sup>5</sup>

Το νέο βιβλίο συγκροτείται από σύντομη γενική εισαγωγή στη Φιλοσοφία και την Ιστορία της ΑΕΦ (σσ. 8-14), ακολουθούν είκοσι τέσσερις ενότητες που κατανέμονται σε πέντε κεφάλαια όπου παρουσιάζονται οι Προσωκρατικοί (1<sup>ο</sup> Κεφ./5 Ενότητες), οι Σοφιστές (2<sup>ο</sup> Κεφ./4 Ενότητες), ο Σωκράτης και ο Πλάτων (3<sup>ο</sup> Κεφ./5 Ενότητες), ο Αριστοτέλης (4<sup>ο</sup> Κεφ./5 Ενότητες), οι Κυνικοί και οι φιλοσοφίες των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων (5<sup>ο</sup> Κεφ./6 Ενότητες). Κάθε κεφάλαιο συγκροτείται από τον Προοργανωτή όπου δίνονται οι διδακτικοί στόχοι και οι θεματικοί άξονες των επιμέρους ενοτήτων, την εισαγωγή, το επιλεγμένο κείμενο (αριστερή σελίδα), τα πραγματολογικά, σημασιολογικά και ερμηνευτικά σχόλια (δεξιά σελίδα) και ακολουθούν τα παράλληλα κείμενα, οι ερωτήσεις-εργασίες, τα θέματα για συζήτηση, η διαθεματική εργασία ενώ στο περιθώριο της σελίδας παρατίθενται το Γλωσσάριο και αξιόλογο εικαστικό υλικό, έτσι ώστε να συνδυάζεται κείμενο και εικόνα και το βιβλίο να διαβάζεται εναλλακτικά ως μια εικονογραφημένη ιστορία της φιλοσοφίας. Τέλος, με τη Γενική Επισκόπηση δίνεται συνοπτικά η ιστορική προβληματική της ΑΕΦ ενώ επισυνάπτεται χρονολογικός πίνακας, χάρτης, σύντομα εργοβιογραφικά στοιχεία φιλοσόφων και αρχαίων συγγραφέων καθώς και δύο ευρετήρια φιλοσοφικών όρων και κύριων ονομάτων.

Για τη διδασκαλία του νέου βιβλίου (Βιβλίο Μαθητή) συντάχθηκε και Βιβλίο Εκπαιδευτικού (σσ. 114) με Πρόλογο και Εισαγωγή όπου δίνονται γενικές διδακτικές επισημάνσεις και τα κριτήρια επιλογής των ανθολογημένων κειμένων. Σχετικά με τη μέθοδο, την πορεία και τη μορφή της διδασκαλίας κάθε ενότητας παρουσιάζονται οι διδακτικοί στόχοι, το πρωτότυπο κείμενο, οι πηγές και οι μεταφράσεις, ενδεικτικά σχέδια μαθήματος και οι απαντήσεις στις ερωτήσεις του Βιβλίου του Μαθητή, τέλος συμπληρωματικά σχόλια και παραθέματα στο κύριο και στα παράλληλα κείμενα με ενδεικτική βιβλιογραφία ανά κεφάλαιο.

Με το νέο βιβλίο ο μαθητής εισάγεται στην προβληματική της ΑΕΦ και κατανοεί τα ερωτήματα και τα προβλήματα της κάθε περιόδου της ΑΕΦ σε συνάρτηση με το αντίστοιχο ιστορικό περιβάλλον και την κοινωνική-πολιτική οργάνωση της αρχαίας κοινωνίας.

Ειδικότερα για τη διδακτική (κειμενοκεντρική) και την ερμηνευτική προσέγγιση (Ανάλυση - Σύνθεση) του κάθε κεφαλαίου παρουσιάζονται ενδεικτικά τα θέματα των διαφόρων ενοτήτων και η προβληματική της ΑΕΦ.

---

<sup>5</sup> Βλ. «Η διδασκαλία της Ιστορίας της Αρχαίας Ελληνικής Φιλοσοφίας στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση», τις εισηγήσεις των Α. Θ. Γλυκοφρύδη-Λεοντσίνη, Χ. Ρ. Βέικου, Ελ. Λεοντσίνη, Σπ. Τουλιάτου και Γ. Σπυράλατου στο 2<sup>ο</sup> Πανελλήνιο Συνέδριο Επιστημών Εκπαίδευσης (Αθήνα, 27-30 Μαΐου 2010).

(1) **Στην Αρχαϊκή περίοδο της ΑΕΦ (6<sup>ος</sup> - 5<sup>ος</sup> αι. π.Χ.) και με τους Προσωκρατικούς (Κεφ. 1)** γίνεται κατανοητό ότι για πρώτη φορά στην ιστορία της φιλοσοφίας συντελείται μια μετάβαση από τον Μύθο στο Λόγο, δηλαδή μετάβαση από τη θεολογική, μυθολογική και θρησκευτική σκέψη στην ορθολογική, επιστημονική και κριτική ερμηνεία του θεού και του κόσμου. Η προβληματική αυτή διαμορφώνεται στην Ιωνία (±600 π.Χ.) με την κρίση του αριστοκρατικού πολιτεύματος και τη διαμόρφωση νέων δομών εξουσίας (τυραννία, ολιγαρχία, δημοκρατία). Για τη διδακτική προσέγγιση προτείνεται η σύνδεση Φιλοσοφίας και Ιστορίας (βλ. Χρονολογικός πίνακας, σ. 141) και η συσχέτιση Κοσμολογίας (Ενót. 1), Οντολογίας και Γνωσιολογίας (Ενót. 2), με την Ηθική (Ενót. 3) και την Πολιτική (Ενót. 4) σκέψη των Προσωκρατικών. Με δεδομένο ότι το νέο βιβλίο επικεντρώνεται σε θέματα ηθικής και πολιτικής φιλοσοφίας προτείνεται η μελέτη της Προσωκρατικής Ηθικής, μέσα από τα αποσπάσματα του Δημόκριτου (Ενót. 3), όπου για πρώτη φορά συνδέονται οι αρετές (φρόνηση, ευογκία, ευεστώ, αρμονία, συμμετρία, αταραξία, αθαμβία, μεσότητα) με την ευθυμία και την ευδαιμονία, που θεωρούνται θεμελιώδεις έννοιες της αρχαίας αλλά και της σύγχρονης φιλοσοφικής ηθικής.

(2) **Στην Κλασική ή αττική περίοδο της ΑΕΦ (5<sup>ος</sup> - 4<sup>ος</sup> αι. π.Χ.) και με τους Σοφιστές και τη σοφιστική κίνηση (Κεφ. 2)** γίνεται φανερό ότι ο ηθικός και πολιτικός προβληματισμός εντάσσεται στο πλαίσιο της Αθηναϊκής δημοκρατίας, την περίοδο μετά τους Περσικούς πολέμους (479) έως και πριν τον Πελοποννησιακό πόλεμο (431), με κυρίαρχα θέματα: α) την αξία της παιδείας και το διδακτό της αρετής (Ενót. 1), β) το ενδιαφέρον για τη γλώσσα και τον Λόγο με την καλλιέργεια της ρητορικής τέχνης (Ενót. 2), γ) τη σχετικότητα της γνώσης και τον γνωσιολογικό και θεολογικό αγνωστικισμό (Ενót. 3) όπου προοικονομείται ο αρχαίος και νεότερος Σκεπτικισμός (Κεφ. 5/Ενót. 5), δ) την αντίθεση Νόμου και Φύσης (Ενót. 4) όπου με τα αποσπάσματα του Αντιφώντος και του Λυκόφρωνος τίθεται το πρόβλημα της σχετικότητας των θεσμών (Κράτος, Εξουσία), της διάκρισης του θεσπισμένου νόμου που είναι σχετικός, αυθαίρετος και συμβατικός και του φυσικού νόμου που είναι αναγκαίος και αμετάβλητος. Η αντίθεση φύσει-νόμω συνδέεται και με τα προβλήματα της νεότερης πολιτικής θεωρίας σχετικά με τη φύση και τον πόλεμο (Χόμπς), τις απαρχές των πολιτικών κοινωνιών (Λοκ) και τη θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου (Ρουσσώ): βλέπε παράλληλα κείμενα αυτής της Ενότητας (σσ. 52-53).

Με τη **διδασκαλία του Σωκράτους και του Πλάτωνος (Κεφ. 3)** φαίνεται καθαρά η μετάβαση από την Κοσμολογία στην Ανθρωπολογία, με το αίτημα της αυτοσυνειδησίας - «γνώθι σαυτόν» (Ενót. 1), μέσω των αρετών της σοφίας, της ανδρείας, της σωφροσύνης και της δικαιοσύνης (Ενót. 2) αλλά και της εκπαίδευσης των νέων για την Ιδανική Πολιτεία (Ενót. 3). Η πλατωνική πολιτική φιλοσοφία παρουσιάζεται μέσα από επιλεγμένα αποσπάσματα της «Πολιτείας» όπου εξετάζεται το έργο και ο σκοπός της πολιτικής (Ενót. 4), αλλά και η θέση των γυναικών και η ισοτιμία των φύλων στην Ιδανική πολιτεία (Ενót. 5) για πρώτη φορά σε σχολικό βιβλίο φιλοσοφίας από την ίδρυση του Νεοελληνικού Κράτους.

Η κλασική περίοδος της ΑΕΦ τελειώνει με τη **διδασκαλία του Αριστοτέλη (Κεφ. 4)** στο «Λύκειον» όπου ο μαθητής έχει τη δυνατότητα να γνωρίσει, μετά την Ακαδημία του Πλάτωνος, τη σημαντικότερη φιλοσοφική σχολή της Αθήνας όπου καλλιεργήθηκαν όλες οι επιστήμες θεωρητικές και πρακτικές. Στα επιλεγμένα κείμενα του κεφαλαίου παρουσιάζεται η ηθική και πολιτική φιλοσοφία του Αριστοτέλη που διατηρεί την επικαιρότητά της, μελετάται συστηματικά και επηρεάζει σύγχρονες πολιτικές θεωρίες που ασκούν κριτική στη θεωρία του φιλελευθερισμού. Από τα τρία έργα του Αριστοτέλη που ανθολογούνται «Ηθικά Νικομάχεια», «Ρητορική» και «Πολιτικά» εξετάζονται: α) η ευδαιμονία που είναι το

υπέρτατο αγαθό και το «τέλος» (σκοπός) όλων των πραγμάτων (Ενót. 1), β) η αρετή ως μεσότητα μεταξύ έλλειψης και υπερβολής (Ενót. 2), γ) ο ορισμός, τα είδη και η αξία της φιλίας στη ζωή των ανθρώπων (Ενót. 3) και δ) η θεωρία του Αριστοτέλη για την πόλη και την κοινωνία (Ενót. 4 και 5).

(3) **Στην Μετακλασική περίοδο και την ύστερη αρχαιότητα (3<sup>ος</sup> αι. π.Χ. - 6<sup>ος</sup> αι. μ.Χ.) με την κυνική φιλοσοφία και τις φιλοσοφίες των ελληνοιστικών και ρωμαϊκών χρόνων (Κεφ. 5)** παρατηρείται μια στροφή της φιλοσοφίας προς την αναζήτηση ενός νέου τρόπου ζωής που στοχεύει στην εσωτερική ελευθερία και την ατομική ευδαιμονία. Στην εποχή αυτή δημιουργούνται οικουμενικά κράτη, ενώ καταλύεται η συνοχή και η αυτάρκεια της πόλης-κράτους, γεγονός που οδηγεί το άτομο σε θρησκευτικές και εσωτερικές αναζητήσεις και λύσεις όπως ο φιλοσοφικός εκλεκτισμός, ο θρησκευτικός συγκρητισμός, ο κοσμοπολιτισμός, η αστρολογία, η μαγεία και ο μυστικισμός. Στο πλαίσιο αυτό η φιλοσοφία συνδέεται μάλλον με τον ατομικό βίο και έχει «ψυχαγωγικό» και «θρησκευτικό» χαρακτήρα. Η δημιουργία οικουμενικών κρατών επιβάλλει μια νέα θεώρηση και ηθική που βασίζεται στις αξίες του κοσμοπολιτισμού, ενώ η φιλοσοφία από ερμηνεία του Κόσμου (Κοσμολογία) και του Ανθρώπου (Ανθρωπολογία) στην ιστορική εξέλιξη προς τον νεοπλατωνισμό μεταβάλλεται σε Θεολογία και Μεταφυσική. Στις έξι ενότητες του Κεφαλαίου εξετάζονται οι Κυνικοί (Ενót. 1), ο Επίκουρος (Ενót. 2), οι Στωικοί (Ενót. 3 και 4), οι Σκεπτικοί (Ενót. 5) και ο Πλωτίνος (Ενót. 6) ενώ τα θέματα σχετίζονται α) **με την Ηθική** όπως οι Αρετές και η Ευδαιμονία (Ενót. 1, 2, 3, 5), β) **με την Πολιτική** όπως η θεώρηση της Πολιτείας και του Πολίτη στον κοσμοπολιτισμό της στωικής φιλοσοφίας (Ενót. 4) και γ) **με τη Μεταφυσική/Θεολογία** όπως η σχέση Θεού και Ανθρώπου με τη θεωρία του Πλωτίνου για το κακό, την άνοδο της ψυχής από τον αισθητό στον νοητό κόσμο και την επιστροφή και μυστική ένωσή της με το απόλυτο Εν, τέλος την «ομοίωση με τον θεό» (Ενót. 6).

Στο κεφάλαιο αυτό γίνεται κατανοητό γιατί κεντρικές έννοιες της ηθικής και της πολιτικής φιλοσοφίας (ευδαιμονία, ελευθερία) δεν εξαρτώνται πλέον από τις αρετές του πολίτη όπως περιγράφονται στην Πολιτεία του Πλάτωνος ή τα Πολιτικά του Αριστοτέλη, αλλά συνδέονται μάλλον με τις ατομικές ηθικές αρετές του κοσμοπολιτισμού όπως η λιτότητα (ευτέλεια), η αυτάρκεια και η εγκράτεια των Κυνικών (Ενót. 1), η ηδονή και το αίτημα της απελευθέρωσης από τον φόβο του Θεού και του θανάτου των Επικούρειων (Ενót. 2), η απάθεια (ευπάθεια), η «εποχή» και η αταραξία που αποτελούν το ιδεώδες του στωικισμού και του σκεπτικισμού (Ενót. 3 και 5).

Με τις φιλοσοφίες των ελληνοιστικών και ρωμαϊκών χρόνων και με την κυριαρχία του Νεοπλατωνισμού και του Χριστιανισμού κατά την ύστερη αρχαιότητα κατανοείται γιατί η φιλοσοφία μεταβαίνει από τον Λόγο στην πίστη, ενώ η φιλοσοφία συνδέεται με τη θεολογία.

**Συμπερασματικά, το «Ανθολόγιο» είναι μια ευσύνοπτη, πρωτοποριακή και συνολική πρόταση για τη διδασκαλία της Ιστορίας της ΑΕΦ στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. Για τον λόγο αυτόν θεωρούμε ότι το νέο βιβλίο θα πρέπει να υποστηριχθεί από την Πολιτεία αλλά και από τους μάχιμους εκπαιδευτικούς. Με την ελπίδα ότι το νέο «Ανθολόγιο Φιλοσοφικών Κειμένων» θα αποτελέσει αφορμή για την επιστροφή της Φιλοσοφίας στον ίδιο τον τόπο γέννησής της, μετά από μακρά περίοδο εξορίας, παραδίδεται στην κρίση της εκπαιδευτικής κοινότητας και της διδακτικής πράξης.**